

ФІЛО-СОФІЯ Б. ЛЕПКОГО-ПОЕТА

У художній діяльності Богдана Лепкого синтезувалися традиції української літератури ХІХ ст. і відгомони впливів модерного оточення (В.Оркан, С.Виспянський, К.Тетмайер, В.Стефаник, М.Яцків, О.Луцький, О.Кобилянська та ін.). З першими пов'язане прагнення Лепкого писати такі твори, котрі були б, як зазначив Лев Турбацький, автор передмови до його першої прозової збірки "З села" (1898), не "штукою для штуки", а "штукою для чоловіка", тобто реалістичним відтворенням конкретного життєвого матеріалу, зібраного, за висловом того ж Турбацького, "на наших рідних нивах". Другі ж виявились у його загостреному відчутті власної екзистенції, постичному самозаглибленні, спробах виходу на містичні обшири, у пошуках магічних образів-символів:

Часом сова озветься,

Як грішника душа,

Та з неба відозветься

І полетить зізда.

Часом лилик стрілою

Перешибне воздух

Й, окутаний імлою,

Щезає, наче дух.

("Ніч над Черемошем"²)

Ще П.Карманський розрізняв у віршовому доробку Лепкого "суспільницьку поезію" і "чисту, суб'єктивну лірику"³. Постичне обличчя автора "Писань" прикметне тим, що його вірші громадянського звучання, перейняті щирим спочуттям до нелегкої долі трудівників ("О стріхи мої низькі...", "До рідного краю", "Ідилія", "З дзвіниці сумно дзвонять дзвони..."), пронизує м'який ліризм, а в багатьох поезіях рефлексійного, сповідального плану переживання ліричного героя супроводжуються роздумами над своїм місцем у суспільстві ("Куди мій шлях? куди моя дорога" – вірш "Не раз обгорнуть безталанну душу..."), долею людини в універсальній світобудові ("Як тебе обсядуть в хаті...", "Світів бездоні океани...", "Після бурі", "Чи може що кращого бути?" та ін.), завдяки чому психо-

логічна лірика набуває філософічного⁴ забарвлення. Для поетичного стилю Лепкого характерні також плавний перехід від пейзажної замальовки чи реалістичного життєвого опису до філософічно-психологічного, наскрізь ліризованого роздуму ("Минуло літо", "Бачиш?", "Буря", "Вчора квітка, а нині...", "Незглибиме сине море", "Біла чайка"), афористичність художньо-філософічного мислення: "серце більше відчуває, Чим розум зрозумів і знає" ("Як сонце згасне..."), "без щастя Пощо нам життя придасться?" ("Тішся!"); "Коли тебе нападе туга, Яка розрада погадати, Що маєш десь у світі друга" ("Розмова. Виймок з поеми").

Нижній лірик у вираженні громадянських почуттів, послідовний речник ідеї (щоправда, досить абстрактної, декларативної) "відродження країни": "Дорогою праці, труду, Братерського єднання, Щоб на просвіту люду йшли наші всі змагання" ("О стріхи низькі..."), співець "визвольних стремінь", стрілецької долі і боротьби ("Що то за грім?", "Хтось мене кличе...", "Напис на стрілецьких гробах"), Лепкий водночас – тонкий мислитель у ліриці особистісній, інтимній, пейзажній:

*Дощі, сльота
І болота,
Ніде ні фялків, ані рож
знайти не мож.
Пливуть літа,
Як та вода, –
І я не той, і ти не та,
не молода.
Та не журись!
Судьбі корись!
Будь рада, що і в нас весна
була колись!
Що ж тим робишь,
І як їм жити,
Що в них зима, а їм нема
за чим тужить?
("Дощі, сльота...")*

Свого часу Б.Якубський звинуватив Лепкого в "ненормальному переплітанні, поєднанні примітивного просвітянства з претензією на високого гатунку філософію та естетизм"⁵. Погоджуючись із Б.Якубським щодо визначення основних проблем пластів поезії Лепкого

(просвітянські мотиви, філософічність, естетизм), вважаю, проте, неправомірними різкі формулювання ("ненормальне переплітання", "примітивне просвітянство") та категоричний висновок про претензійність поета.

Революційно – в дусі більшовицьких ідеалів – настроєному авторові "Поезії критичної доби" годі було зрозуміти "м'який, вразливий і поетичний характер"⁶ Б.Лепкого, досягнути поліфонічну, "всілякими тонами" ("Моя душа, як струна тая...") сповнену душу митця, його дух, у яких співжили незрадлива – на все життя – любов до "неволеного люду", переконливо засвідчена ним у численних поетичних та прозових творах, й елітарність світосприймання – ота "вищість", "панськість", що полягала в "аристократизмі духа", "жіночій сентиментальності", "ненависті до некультурности"⁷.

Характерові раннього Лепкого не була властива бойовитість (його "індивідуальність менш діяльна і політична", – слушно відзначав І.Франко⁸) – для нього органічнішою є філософічна споглядальність із посиленою увагою до внутрішнього світогляду людини: мінливих "гадок", різноманітних почуттів, які зринають із "темних таємних глибин" "океану душі" ("О пісне..."), хоч писав він й окремі заклично-пророчі вірші (як от: "Не хилийте вниз прапора...", 1908; "Голос надії", 1911) та есеї ("Кудаю слова", 1910).

На думку М.Льницького, творець "Журавлів" "не належав до митців концептуального філософського мислення"⁹; а проте, поетична спадщина Лепкого дає досить чіткі уявлення про його систему філософсько-світоглядних орієнтирів.

Тезу про філософічність поезії Лепкого засновую на ключових положеннях досліджень, присвячених проблемі співвідношення літературної творчості та філософії.

Основоположними в цьому аспекті є дві полярні думки: Платона – про дихотомію філософії і літератури ("поети брешуть") та Аристотеля – про генетичну спорідненість мудрості та мистецтва, оскільки, на його погляд, в основі як наукового, так і художнього пізнання лежить пошук істини.

Поділяючи останню думку, найістотнішим об'єднуючим началом цих різних граней людського пізнання вважаю процес мислення (за Г.Гадамером – "постійної бесіди душі з самою собою"¹⁰) – пошуки відповідей на фундаментальні питання людської екзистенції, які, попри зусилля численних поколінь науковців і письменників, так і залишаються відкритими. У зв'язку з цим Г.Гадамер навіть

значив, що "прогресу нема ні у філософії, ні в мистецтві", і тим-то, важливішою за прогрес вважав "причетність" філософії та мистецтва до пошуку "істини"¹¹.

Спільна для філософії і літератури націленість на істину має, проте, в кожній із цих сфер людської діяльності свою специфіку, обумовлену тим, що джерелом правди виступають у філософії – розум, а в літературі – ще й почуття і воля.

Услід за І.Світличним та Дж.Фізером розрізняю "аналітично зорієнтовану філософію" з її "універсальними позачасовими проблемами"¹² та "філософію поетичну", "філософію людського настрою і глибоких роздумів про людське життя і його призначення"¹³, себто таку філософію, "яка в центр своєї уваги ставить людину з її болями, радіщами, сумнівами, нелогічностями"¹⁴. Ще точнішим стосовно художньої творчості Б.Лепкого вважаю поняття і термін "філо-софія", під якими Дж.Фізер розуміє "любов до мудрості", на відміну від "філософії" – "чітко раціональної і логічно обгрунтованої наукової дисципліни"¹⁵. У цитованій статті Дж.Фізер, послуговуючись схемою М.Вайца, трактує взаємовідношення філософії та Шевченкової творчості як три окремі проблеми: філософія і література, філософія літератури, філософія в літературі.

Стосовно Б.Лепкого зосереджуся в основному на останній проблемі: філософічні "гадки" у поетичній творчості автора "Журавлів" як втілення його "любви до мудрості", потягу до літературно-художнього філософування.

Так, згідно з філософічно-поетичною уявою Б.Лепкого, макрокосмос – це "світів бездонні океани", де у міжзор'яному просторі – "хаос вічнотворчий, Часів і світів хуртовина". Людина серед цих неохопних обширів то гостро переймається своєю, як їй здається, дрібністю і безсилістю, відчуваючись "нужденним атомом", "пилиною" чи "порохом землі", то захоплюється просторовою "поезією світів", знаходячи розраду в "полі", де "вічний вітер грає, Жаль світами розвіває" і гоїть душевні рани "Нев'янучою світовою красою".

У таких творах, як "Вечірній дзвін, вечірній дзвін...", "Весна до нас рік-річно повертає...", "Яка чудова ніч!" (останній, 1911 р. написання, перегукується з Олесеєвими "Чарами ночі" з р. 1904-го), відбилися роздуми Лепкого про вічність космічної світобудови і скороминущість людського буття, його однолінійність та скінченність на відміну від сезонного коlobігу в природі:

Ще крок, ще мент, і сміх, й лемент,

А там – лиш знак питання.

Життя момент – малий фрагмент

В поемі існування.

("Вечірній дзвін, вечірній дзвін...")

Весна до нас рік-річно повертає,

Рік-річно дерево цвіте.

Та серце людське раз лиш процвітає:

Коли настане верем'я святе.

("Весна до нас рік-річно повертає...")

Людська доля в поетичній інтерпретації Лепкого – це "сліпа", "невловима, а всесильна сила" ("Не проклинай мене!", "Рожевий квіте...", "Бувайте здорові!"), навіть фатальна – в тому розумінні, що вона прирікає людину на драматичне існування і трагічний фінал ("Останній птах в вирій летить..."). Безсилля особистості перед "незвісною силою", незахищеність і трагічність людської екзистенції оригінально втілені в символічному образі дзвонів: "Немов калатання розпуки до щастя брами" ("Над полем зимний вітер віє...").

Лепкий-лірик постійно повторює, що на людському шляху – "Сміху немого, сліз немало" ("Моя душа, як струна тая.."); в його уявленні "життя – кара і вічна туга" ("Зелений Зелемінь", "Finale", навіть кохання для поета – "криниця туги" ("Все, що тільки я чув...", "Забути – але як?..", "Час рікою пливе...").

"Броди" і "безодні" свого шляху, вважає Лепкий, люди мусять пройти мовчки, у терпінні, – бо "спинитись не годні" ("Одинокий сиджу над рікою...", "Листки падуть...", "Цить! То не хвиля шумить...", "Спогад", "Коли в саді...", "Промінь"). Це аподиктичне судження не випадкове для поета – його віршам властива модальність необхідності. Лепкий визнає імператив долі й упокорюється йому. Звідси – "співи жалю", мотиви "суму", "серця болю", безнадії, але й терпіння, готовності змиритися з тяжкою долею і стоїчно перенести її удари.

Показовим у цьому є образ селянина – "первородного, правого сина Природи, волі і життя", який "серед праці, серед поту Спокійно перейде дорогу Від лона матері до гробу" ("Я не дивлюся на село...").

Сучасник Б.Лепкого, письменник та мистецтвознавець М.Голубець назвав його поетом "чару віддалення"¹⁶, а критик М.Євшан – "поетом споминів"¹⁷. І справді, для ліричного героя Лепкого прикметне ретроспективне світосприймання – він поетизує, ідеалізує спо-

мини, живе ними (вірші "Минуло літо", "Листки пануть...", "Серед ночі", "Картинка", "Згадки з дитячих ранніх літ", "На Новий рік" та ін.).

На переконання Лепкого, словом неможливо виразити "таємні глибини душі". Цю думку він подає як філософсько-психологічну проблему, що стосується кожної людини: "Та що слова! Вони лиш примар того, Що чує серце й голова..." ("Забудьте торг життя на мить..."), і як проблему художньо-естетичну: "І хто, читаючи отсі рядки Безароматні, виресли в негоді, Вгадає, що за чарівні квітки Росли в могого духа огороді?" ("Хто, дивлячись, як куряться ліси...").

Лепкому, як особистості й поетові, притаманні порив до широкого світу європейської культури, з одного боку, і почуття світлої туги за рідним краєм, поетизація батьківської домівки – з другого: "Невже ж є де така арома Квітів, меду, мрій і снів, як дома?" ("Як повернемо...").

З-поміж молодомузівців, за спогадами П.Карманського, "Бодьо" був "найбільш популярною постаттю на галицькому ґрунті": нікого наш загал не гладив "по голові так ласкаво, як цього шовкового, святкового поета", котрий тішив його "своєю панською мрійливістю і сентиментальністю" і без творів та безпосередньої участі котрого не обходилося жодне важливе національне свято, відзначення пам'ятної дати¹⁸.

Тим часом поезія Лепкого настійно відбиває драматизм взаємин між поетом-інтелектуалом і "крайнами милими" ("між нами прірва стала"), суперечність між індивідуально-психологічним наповненням його "тихої лірики" ("не голосних пісень", "тихих снів") і життєвими потребами та вимогами загалу. У молодомузівський період поет навіть висловлював бажання відходу "ген від людей" – до "пишних диво-квітів", що на "самому дні" "тої річки", "Що зветься чуттям, кохання і тугою" ("І ми пішли...", 1908). Митець мучиться тим, що громада повною мірою не розуміє його художнього слова, киненого "з душі" ("Байдужістю покrywсь між нами шлях..."), але освячує розходження між власною лірикою і духовим світом краян, перейнятих насамперед політичними та суспільно-побутовими проблемами, обтяжених щоденними клопотами ("У вас в душі не те, не те!.."), як неминуче розходження між мистецтвом і дійсністю, протиставляючи їх у душі поетів-символістів: сфера поезії трансцендентна – то "дивний-дивний", "нездійснений", "сон про щастя, про любов", – "А дійсність – кривда, дійсність – кров" ("Мої пісні"). Визнаючи право земляків сприймати його твори крізь призму власного життєвого

досвіду ("Це ваша річ, країни"), Лепкий водночас обстоює право виражати свої заповітні "гадки", свої "змагання" ("А моя річ невпинно далі йти"). Він вірить у недаремність свого духового труду, неглинність створеної "книжки", вважає, що естетична краса його образного слова вже сама по собі має цінність для української нації, веде мову про перемінність політичних "кличів" і пристрастей, неминучу зміну "провідників" "товпи", минуцність буденної суєти і непроминальність справжньої поезії ("Далекий я вам...", "Я знаю...", "Недомовлені речі...").

Квінтесенцією філософічних роздумів Лепкого став цикл "Intermezzo", упорядкований ним із віршів переважно 1916-1919 рр. Описи переживань ліричного героя і віршові пейзажі в цих поезіях зведені до мінімуму, їх зміст склали лаконічні узагальнення й поради – своєрідний підсумок лірико-філо-софських "гадок" попередніх років, облагоджений життєвою мудрістю поета.

Серцевинне питання філософії – про взаємини людини і світу – автор "Intermezzo" вирішує неоднозначно, сказати б – у діалектичному взаємозв'язку:

Життя – як той потік,

А час – мов океан.

Як крапля – чоловік,

Життя слуга і пан (підкреслення мое. – О.Н.).

Самотній, "нещасний", повністю підпорядкований магії "безмежного простору", лепківський "слуга" неприкаяно "скитається по світі", переживаючи усвідомлювану ним "трагедію" дисгармонії між "землею" і "небом", тобто життям зовнішнім, всезагальним, реальним, де, на думку поета, "крик", "шум", людські "гнів, і злоба, й зависть, й месть", і життям внутрішньо-індивідуальним, душевним, яке у Лепкого асоціюється з явищем воскресіння і передається винятково світлими образами: "найкраща думка", "сердечна мрія золота", "проміння", "небесна роса", "світло вічної краси".

Ліричний герой "Intermezzo" тужить над "див-зіллям", "чарквітом" досить-таки примарного ідеального "щастя", зів'ялим в атмосфері "сірої нудьги" буденності, "столоченим" людьми, які повертаються "з робіт", а також "худобою".

Водночас автор циклу твердить, що життя – "борба" ("Вперед нестримний гін"), убачає "щастя" у "вічному бою", застерігаючи на прикладі цього, що той, "хто втратив свій розгін", "іде під спід". У

кінцевому підсумку з-під пера поета-філо-софа зринають оптимістичні заклики на кшталт:

*Товаришу! Люби життя,
Люби людей, природу,
А кривду кинь у забуття,
Мов камінь в тиху воду.*

Але навіть поряд з такими, здавалося б, заземленими порадами у більшості випадків неодмінно проступає масштабне, космічно зорієнтоване мислення Лепкого:

*Від зла тікай,
Не вимагай
Багато від життя.
От жмут хвилин.
Цінних перлин.
І – море забуття (підкреслення моє. – О.Н.).*

Людина ж як "пан життя" в увявленні автора "Intermezzo" може реалізувати себе лише у сфері власного високого духу. Перспективи цього духового єдино можливого для особистості панування над життя відкриваються перед нею особливо тоді, коли вона причетна до творення поезії, адже "пісні", як незмінно твердить Лепкий, – невмирущі. Та й розраду від "кривди й горя світу" людина може знайти, на думку поета, знову ж таки у власній душі, де закарбовані "гарні спомини" про "світляні хвилини" минулих "щастя днів". "Слушний жаль" за "нездійсненими думами", "кривди почуття" поет-мислитель радить гоїти покірним, твердим усвідомленням істини: "Такий цей світ, таке оце життя", де особисті "бажання" неминуче стикаються зі "злобою людською", яка "їх б'є, мов град".

Однак – повчає на ту пору вже літній творець "Intermezzo – усе в людському житті минує: на зміну бурхливим переживанням неодмінно прийде заспокоєння і філософська мудрість "тихої осені":

*Не бійсь життя. Воно вже ген за нами,
Мов спомин цей, далекий дуже-дуже.
Вже ми для себе стали ніби снами
І ніби пісню, що в небі тужить.*

Таким чином, духовний мікрокосм особистості в інтерпретації Лепкого, з плином літ поступово ніби абстрагується від конкретного буття і зливається з макрокосмом вічного Духу.

Либонь, уже самі наведені віршові зразки делікатного і тонкого ліричного письма Лепкого певною мірою спростовують згадану вище зневажливу оцінку Б.Якубського, зокрема, щодо естетизму поета.

Характеристика Лепкого як естета й філо-софа була б неповною без урахування натуралістичної замальовки "Часом ввижаються мені..." (збірка "Листки падають", 1902), де чи не найяскравіше в його творчості виражено основний світоглядний конфлікт поета: між *materією*, втіленою у моторошних і відразливих образах ("над могилою німа Твар сонця виринає. Страшна, червона як опир, Що з гробу серед ночі Встає і в світ іде на жир І стогне: "М'яса хочу!.."), та *духом* ("могучим сили чаром").

Поетичну індивідуальність Б.Лепкого вирізняє, на мій погляд, гармонійне поєднання естета, лірика, філософа і маляра.

Вірші "сина рідного Поділля" ("Заспів") виявляють його сприйняття дійсності як художнього твору ("Поезія, друже, всюди є...") – з естетизацією її (поезія, читаємо, "Алмазом ясним мерехтить В кривавім людськiм поті"), персоніфікацією й акцентацією при цьому на проблемах, що хвилюють ліричного героя ("Гей, ріко! Однакі нашi шуми: В тобі хвилі грають, в мені – думи. Берег взяв тебе в свої окови, А мене – життя важкі умови" – "Одинокий сиджу над рікою...").

У поетичній спадщині Б.Лепкого немало експресивних віршів-малюнків (як от: "З кадильниць срібний дим снується..."; "Намалюй мені, друже, картину..."; "Полудне в горах"), де яскрава, наснажена почуттями образність еднається із філософічними "гадками".

І хоча лепківська лірико-поетична філо-софія не виходить за вже знані людством обшири, є радше літературно-виражальною, ніж науково-пізнавальною, все ж вона становить певну цілісність і має значну художньо-естетичну цінність завдяки її глибокому, переконливому психологізмові та виразній індивідуалізації переживань ліричного героя, як правдивий образ живої, небуденної, багатобарвної душі й допитливого духу поета-мислителя, як його щира, своєю умонастроєвістю близька й суголосна світосприйманню багатьох читачів, сповідь про хвилюючі, трепетні роздуми над одвічними загадками світу і людської екзистенції.

¹ Турбацький Л. [Передмова] // Лепкий Б. З села. – Чернівці, 1898. – С.4.

² Поетичні тексти цит. за вид.: Лепкий Б. Писання: У 2 т. – К.; Ляйпціг, [1922].

³ Карманський П. Українська Богема. – Львів, 1936. – С.40.

⁴ "В українській мові, – пише І. Качуровський, – існують два прикметники від слова філософія: філософський та філософічний. Хоч уживаються вони паралельно, але значення їх дещо відмінне: *філософський* – той, що філософія є його суттю; *філософічний* – той, що якоюсь мірою стосується філософії" (Качуровський І. Філософська та філософічна лірика. – С.74 – Машинопис з особистого архіву І. Качуровського).

⁵ Якубський Б. Поезія критичної доби // Галицька та буковинська поезія ХХ віку. – Х., К., 1930. – С.ХVІІ.

⁶ Франко І. Українська [література за 1899 рік] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.33. – С.16.

⁷ Карманський П. Українська Богема. – С.39.

⁸ Франко І. Українська [література за 1899 рік]. – С.16.

⁹ Льницький М. "Найпопулярніша постать на галицькому ґрунті..." // Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К., 1991. – Т.1: – С.13.

¹⁰ Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного. – М., 1991. – С.146.

¹¹ Там само.

¹² Фізер. Дж. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? // Слово і час. – 1990. – № 5. – С.34.

¹³ Світличний І. Серце для куль і для рим. – К., 1990. – С.278.

¹⁴ Фізер. Дж. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? – С.34.

¹⁵ Там само. – С.40.

¹⁶ Голубець М. "Гать будуйте кріпку та високу!" // Золота Липа: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом і бібліографією творів і присвятами / Зладив З.Кузеля. – Берлін, 1924. – С.96.

¹⁷ Євшан М. Під прапором Мистецтва. – К., 1910. – С.64.

¹⁸ Карманський П. Українська Богема. – С.39-43.